

дину, надає внутрішній поштовх і можливість відтворити цей стан в мистецтві.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н. А. Назначение человека / Н. А. Бердяев. – М.: Прогресс, 1992. – 218 с.
2. Павлов И. П. Физиология высшей нервной деятельности / И. П. Павлов // Вестник РАН. – 1999. – Т.69. – № 1. – С. 47-68.
3. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Вилюнас. – М.: Наука, 2000. – 203 с.
4. Кин Дж. Страх и демократия / Дж. Кин; [пер. с англ. А. Смирнов] // Логос. – 2004. – № 2 (43). – С. 157-178.

References

1. Berdyayev N.A. Naznacheniyе cheloveka / N.A. Berdyayev. – M.: Progress, 1992. – 218 s.
2. Pavlov I.P. Fiziologiya vysshey nervnoy deyatelnosti / I.P. Pavlov // Vestnik RAN. – 1999. – T.69. – № 1. – S.47-68.
3. Vilunas V.K. Psihologicheskiye mehanizmy motivatsiyi cheloveka / V.K. Vilunas. – M.: Nauka, 2000. – 203 s.
4. Kin J. Strah i demokratiya / J.Kin; [per. s angl. A.Smirnov] // Logos. – 2004. – № 2 (43). – S.157-178.

Andriyenko O.V., Doctor of Philosophical Sciences, Half-Professor of the Chair of Philosophy, Donetsk National University (Ukraine, Donetsk), elena_andrienko8@mail.ru

The socially-functional dimension of the phenomenon of fear

The article is devoted to the analysis of functional aspect of the phenomenon of fear. The functions of fear can be divided into two groups according to two levels – social and individual ones. Of course, this division is very abstract because individual level is often overlaps with social level. But on the other hand it helps to show wide functional spectrum of fear as a social phenomenon. The conclusion about the existing both positive and negative influence of fear on social development which depends upon its type has been made.

Keywords: fear, being, society, personality.

Андриенко Е. В., доктор философских наук, доцент кафедры философии, Донецкий национальный университет (Украина, Донецк), elena_andrienko8@mail.ru

Социально-функциональное измерение феномена страха

Статья посвящена анализу функционального аспекта феномена страха. Функции страха были разделены на две основных группы, в соответствии с двумя уровнями проявления – социальным и индивидуальным. Сделан вывод о наличии как позитивного, так и негативного влияния страха на общественное развитие в зависимости от его типа.

Ключевые слова: страх, бытие, общество, личность.

* * *

УДК 304.44:299.4

Гансова Е. А.

доктор философских наук, профессор, профессор кафедры социологии, Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова (Украина, Одеса), isn@onu.edu.ua

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА ЯК БАЗОВА ЗАСАДА ПРОЦЕСІВ ГУМАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Метою статті є з'ясування теоретичного та політико-практичного змісту сучасних концепцій «соціальної держави», «соціальної політики», «соціального розвитку» для визначення орієнтирів державної політики в сучасній Україні, спрямованої на подальшу гуманізацію суспільного життя.

Обґрунтовано пропозицію щодо посилення правового аспекту визначення соціальної політики, що має поширити її гуманістичний вплив. Останній слід розглядати як важливий елемент цільової функції соціальної держави. Концепція соціальної держави повинна включати як теоретико-методологічну частину, так й методи діагностики ефективності соціальної політики. Такими засобами діагностики є міжнародні соціальні стандарти прав людини та рівня життя. Визначено, що головною сферою порушення соціальних та економічних прав в Україні стали майнові відносини. Статистика доходів населення показує, що політика заробітної плати не відповідає міжнародним стандартам.

Ключові слова: соціальна держава, гуманізація, соціальна політика, соціальний розвиток, індекс соціального розвитку.

Соціальна проблематика сьогодні набуває пріоритетного значення в суспільних відносинах. Об'єктивна дегуманізація суспільних відносин через загальновідомі соціально-економічні та політичні труднощі стає дедалі страшнішою реальністю, якій, втім, мало що може протистояти. На нашу думку, саме розширення меж соціальної держави може стати базовою засадою гуманізації усіх сторін життя суспільства.

Отже, метою даної статті є спроба з'ясувати теоретичне та практичне значення сучасних концепцій «соціальної держави», «соціальної політики», «соціального розвитку» для визначення орієнтирів державної політики в сучасній Україні, спрямованої на подальшу гуманізацію суспільного життя.

Перед науковцями постало завдання побудувати науково-теоретичні засади, які б слугували методологією практики управління соціальним розвитком та його аналізу. Вимоги до логіки наукової дефініції в нашому випадку не є достатніми. Справа в тому, що категорія «соціальна політика» повинна мати значне прикладне призначення, тобто «працювати» заради практики. Тому наголос може змінюватись в залежності від найбільш значущих для країни проблем.

Більшість дослідників соціальної політики в Україні вважають за доцільне звернути увагу на проблеми бідності та забезпечення належного життєвого рівня, соціальної захищеності громадян. Уявляється, що в даному випадку в поле зору потрапляють наслідки, а не причини.

Інший, поширений в вітчизняних дослідженнях погляд, несе відтінок економічного детермінізму. Згідно з ним, соціальний розвиток жорстко залежить від економічного розвитку країни. Такий підхід не дозволяє зрозуміти власні закони соціального розвитку, поставитись до нього як до головної мети соціальної держави.

Ще в 50-60-ті роки минулого століття Л. Ерхард заклав основи теорії соціального ринкового господарства.

Г. Мюрдаль, засновник шведської моделі держави «загального добробуту», наділяв цей тип держави наступними рисами: наявністю системи правових, економічних та соціальних гарантій, умовами для підвищення добробуту за рахунок власної праці, забезпечення достойного рівня життя для людей похилого віку.

У відповідності до цих принципів держава повинна була забезпечити високий прожитковий мінімум; створення умов, які б дозволяли громадянам заробляти всіма законними засобами, задовольняти потреби громадян в освіті та медичному обслуговуванні, захищати найманих робітників від негативного впливу ринкової економіки.

Визначення соціальної політики, яке ми пропонуємо, акцентує увагу на соціально-правовій функції держави та, відповідно, на зобов'язаннях держави стосовно дотримання прав людини в соціальній сфері.

Соціальна політика – це цільова функція соціальної держави, яка полягає в спрямованості діяльності всіх інститутів суспільства (державних та недержавних), на дотримання, захист і реалізацію громадянських, соціальних, економічних та культурних прав громадян.

Таким чином наведене визначення підкреслює головну проблему українського суспільства в соціальній сфері – це правова незахищеність людини, порушення

державою тих її прав, які зафіксовані в Конституції України.

Соціальний розвиток – є результатом державного управління в соціальній сфері, який оцінюється за допомогою міжнародних показників та стандартів. На підставі останніх світова спільнота в особі ООН, Ради Європи, Європейського союзу фіксує рівень, якість, умови життя громадян в кожній країні світу.

Рівень соціального розвитку тієї чи іншої країни сьогодні визначається на підставі Індексу людського розвитку. Індекс людського розвитку (ІЛР), розроблений ПРООН, надає приблизну оцінку людського розвитку взагалі. Головні компоненти ІЛР – очікувана тривалість життя, освіта (грамотність та кількість вступників до шкіл) і добробут (доходи на душу населення).

Однак, показників, що використовуються для розрахунку індексу за міжнародною методикою, порівняно небагато. Це обмежує корисність глобального ІЛР для регіонального аналізу всередині кожної окремої країни. Регіональний індекс має бути не тільки більш детальним, але і прилаштованим до реалій конкретної країни з огляду на наявні проблеми та дані. Регіональний індекс людського розвитку для України складається з дев'яти окремо зважених компонентів. Найбільша увага приділяється освіті, умовам проживання та матеріальному добробуту населення. В українському регіональному ІЛР надається також увага таким факторам як розвиток ринку праці, демографічні тенденції, охорона здоров'я, соціальні умови, екологічна ситуація та фінансування людського розвитку.

Важливою умовою входження України у європейський простір є відповідність вітчизняних соціальних стандартів міжнародним. Сьогодні одне з основних завдань – це прискорення стандартизації, тобто приведення у відповідність стандартів країни (особливо соціальних) з міжнародними.

Формально вперше соціальну політику було включено до основних напрямів діяльності, на рівні ЄС, лише у Маастрихтській угоді.

Амстердамська угода підсилила соціальний аспект спільної європейської політики. Акцент, який був поставлений на права людини, додав нового виміру цілям соціальної політики: Угода створила правову основу для забезпечення рівних можливостей для всіх працівників, рівності чоловіків і жінок у питаннях праці та боротьби з соціальною ізоляцією на просторі усього Європейського Союзу.

Угоди на Європейській Раді в Амстердамі та Надзвичайній Європейській Раді у Люксембурзі суттєво покращили співробітництво між країнами-членами та інституціями ЄС у сфері зайнятості. Низька зайнятість у ЄС створює фінансову основу соціального захисту. Це – головна проблема у контексті демографічного старіння. Особливо тісний зв'язок між низькою зайнятістю та навантаженням на соціальний захист у випадку старших працівників: менш як половина чоловіків у віці 55-64 років працюють. Як наслідок, втрачаються податкові надходження та внески на соціальне страхування, а кошти на утримання системи, у тому числі на ранніх пенсіонерів, зростають.

Центральним пунктом у розвитку Європейської стратегії зайнятості є те, що вона визнає тісний взаємозв'язок зайнятості та соціального захисту.

У 2002 р. Рада прийняла Рекомендації щодо наближення цілей та політики в галузі соціального захисту. Вона визначила, що слід розуміти під терміном «стратегія згуртованості», яка по суті полягає у визначенні спільних цілей. Рекомендація вказує, що ці спільні цілі мають бути провідними принципами у розвитку систем соціального захисту, наголошуючи, що країни-члени можуть вільно визначати спосіб фінансування та організації своїх систем, але ґрунтуватися вони мають на спільних цінностях і цілях. Спільна стратегія модернізації соціального захисту містить такі головні цілі:

- 1) зробити систему соціального захисту більш сумісною з політикою ринку праці;
- 2) розв'язати проблему демографічного старіння;
- 3) боротися проти соціальної ізоляції.

Велику роль у вирішенні цієї проблеми відіграють такі міжнародні організації, як МОП, ООН, Світовий банк, які в своїй діяльності відпрацьовують норми й рекомендації, що застосовуються, переважно, в різних умовах з урахуванням національних особливостей кожної конкретної країни.

При розробці соціальних стандартів потрібно враховувати два аспекти: 1) стандартизацію соціальних прав; 2) розробку соціальних стандартів рівня життя.

Перша група соціальних стандартів була розроблена в 1961 р. і прийняла форму так званої Європейської соціальної хартії, яка повністю присвячена формуванню і захисту соціальних прав. У 1996 р. Рада Європи підготувала нову редакцію Європейської соціальної хартії, яку схвалила Рада міністрів в квітні 1996 р., а з травня того самого року вона була відкрита для підпису європейськими країнами. На сьогодні 15 європейських країн ратифікували цей документ. Стандартизація соціальних прав передбачає: право на працю, на професійну підготовку, на справедливі умови праці, на свободу професійних об'єднань, на укладення колективного договору, право працівників на інформацію, на участь в управлінні підприємством, права дітей та підлітків, працюючих жінок, права матері та сім'ї, права інвалідів і осіб похилого віку, а також права працівників-мігрантів та їхніх сімей на захист, право на безплатну медичну допомогу і соціальне забезпечення. Значна частина стандартизації соціальних прав відображена у чинних законах України. Друга група соціальних стандартів пов'язана із стандартизацією рівня життя в країні. Ці стандарти, у першу чергу, повинні характеризувати мінімальні соціальні норми, які гарантують гідний рівень життя. До соціальних стандартів рівня життя відносять:

- 1) тривалість життя – від 25 (мінімум) до 85 (максимум) років;
- 2) грамотність населення – 100%;
- 3) середню тривалість навчання – 15 років;
- 4) реальний ВВП на душу населення (в купівельній спроможності до долара) – від 200 (мінімум) до 40 тис. (максимум);
- 5) сумарний коефіцієнт народжуваності (середня кількість дітей, народжених жінкою у фертильному віці від 20 до 45 років) – 2,14-2,15;
- 6) коефіцієнт старіння населення (частка населення, старшого за 65 років у загальній чисельності населення) – 7%;
- 7) співвідношення 10% найбагатших до 10% найбідніших – 10:1;

8) частка населення, яке проживає за межею бідності, – 10%;

9) співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати – 1:3;

10) мінімальний рівень погодинної заробітної плати – 3 дол.;

11) рівень безробіття (з урахуванням прихованого) – 8-10%;

12) кількість правопорушень на 100 тис. населення – до 5 тис.;

13) рівень депопуляції (кількість народжених до кількості померлих) – 50:50;

14) кількість психічних патологій на 100 тис. населення – до 284 од. Перші чотири стандарти використовуються у світовій практиці співробітниками ООН для розрахунків індексу людського розвитку країни. Він може вважатися соціальним стандартом. Інші, від п'ятого до десятого, застосовуються для аналізу і прогнозування соціально-політичної ситуації в країні.

Дуже широкий спектр соціальних стандартів рівня життя, їх багатогранність зумовлюють створення універсальної системи соціальної експертизи в суспільстві.

Україні потрібен постійний моніторинг не тільки соціальних стандартів, а й соціальних процесів. У першу чергу слід визначити такий комплекс мінімальних соціальних стандартів рівня життя, які мають бути гарантовані державою і нею дотримуватися. Базовим показником тут є прожитковий мінімум.

У широкому розумінні бідність необхідно розглядати як нездатність підтримувати прожитковий мінімум (ПМ). Проте визначення цього «мінімального» рівня, особливо коли грошові доходи не можуть слугувати адекватним показником реального споживання, є проблематичним. Кошти сім'ї складаються з поточних доходів, трансфертних платежів, заощаджень, власності тощо. Отже, офіційне визначення бідності ґрунтується на розмірі доходу сім'ї.

Для порівняння обстежень домогосподарств, які стосуються доходів і умов життя, а також з метою забезпечення послідовності порівнянь між країнами Світовим банком був встановлений стандартний показник межі бідності в розмірі 1 дол. на 1 чол. на день з урахуванням купівельної спроможності долара в цінах 1985 р. Такий підхід дозволив визначити чисельність бідного населення в різних країнах світу. При окремих дослідженнях по континентах (країнах) як показник межі бідності застосовується: у Латинській Америці – 2 дол. на 1 чол. на день; в Європі та в Центральній Азії – близько 4 дол. на 1 чол. на день; у Китаї – 0,6 дол. на 1 чол. на день.

Отже, існують два підходи до визначення бідності (зубожіння). В основі першого підходу, який широко трактує категорію бідності, лежить суб'єктивна відповідь на запитання: «Яким повинен бути мінімальний доход сім'ї, необхідний для її виживання?» або «Хто вважає себе бідним?». Відповіді на ці запитання мають суб'єктивний характер, тому що для різних людей, типів сімей потрібна різна сума коштів для задоволення своїх основних потреб. Бідність – це стан, при якому основні (необхідні) потреби сім'ї перевищують кошти для її задоволення. Це широке розуміння бідності.

Другий підхід базується на статистичному вивченні цифрової інформації й, у свою чергу, поділяється на абсолютний і відносний. Абсолютний підхід полягає в

оцінці мінімального «споживчого кошика», який, як правило, включає набір, в основному, продовольчих товарів. Абсолютна нерівність визначає стан людини, для якого дохід (достатній або недостатній для придбання «споживчого кошика») визначає межу між небідною і бідною людиною. Відносна бідність визначає стан людини або домогосподарства порівняно з визаним середнім доходом для даної країни (наприклад, бідними вважатимуться ті, у кого доходи є нижчими від 40, 50, 60 % середнього доходу):

У країнах ЄС використовують в основному відносні показники бідності, тоді як в США – абсолютні. В європейських країнах до бідних домогосподарств відносять такі, в яких показник рівня доходу становить 40-60% від середнього. У цілому в європейських країнах частка бідних становить 7% населення, якщо за межу бідності приймається показник, що дорівнює 40% середнього душевого доходу, і 18% – якщо за межу прийнято, відповідно, 60%.

Сьогодні жодний з перелічених підходів до виміру рівня бідності не може повністю задовольнити відповідних вимог. В ЄС у цілому вивчення бідності координує Євростат, під контролем якого проводяться вибіркові обстеження домогосподарств у країнах ЄС з метою виявлення рівня їх доходів.

Об'єктивні дані про розподіл населення на багатих і бідних, тобто групування людей за розмірами доходу, дають такі споживчі стандарти, як прожитковий мінімум (ПМ), мінімальний споживчий бюджет (МСБ), бюджет високого достатку (БВД).

Мета такого групування – встановлення правил визначення прожиткового мінімуму в регіоні для того, щоб оцінювати рівень життя населення при розробці й реалізації регіональних соціальних програм, надавати необхідну державну соціальну допомогу малозабезпеченим громадянам, формувати місцеві бюджети. Це один з фундаментальних заходів, який забезпечує функціонування механізму соціального захисту населення. Якщо доходи людини є нижчими від прожиткового мінімуму, то ця людина потрапляє в поле зору органів соціального захисту. Відповідно до прожиткового мінімуму населення розподіляється на 3 великі групи: 1) з душевим доходом, який є нижчим від ПМ (бідні); 2) від одного до двох ПМ (малозабезпечені); 3) більше двох ПМ (відносно забезпечені).

В середині 2007 року в Україні спостерігалась наступна картина бідності населення:

42% населення, згідно статистиці, отримувала дохід на рівні офіційного прожиткового мінімуму, який утворює 46% середньої національної заробітної плати на цей період (1200 гр.). Тобто ця частка населення може бути віднесена до категорії відносно бідних.

Ще 20% отримували дохід на рівні та нижче мінімальної заробітної плати, представляючи групу абсолютно бідних. Їх дохід утворює 38% середньої заробітної плати.

Підвищення на 40% рівня середньої За оцінками населення України (Н. Паніна. «Українське суспільство 1994-2006: соціологічний моніторинг») свій матеріальний стан як злиднений оцінили 5,9% респондентів, як бідний – 40,4%, середній – 52,9, заможний – 0,6.

заробітної плати та прожиткового мінімуму в 2007 році порівняно з минулим 2006 роком не привело до зростання купівельної спроможності заробітної плати. Так, в 2006 році середня заробітна плата була на рівні 900 гр. а прожитковий мінімум – 365 гр. Купівельна спроможність заробітної плати (співвідношення заробітної плати та прожиткового мінімуму) дорівнювала 2,4. В 2007 році цей показник залишився майже на цьому ж рівні (2,1).

Розрахунки прожиткового мінімуму як головного соціального показника здійснюються з урахуванням головним, чином вартості, продуктів харчування.

Але продуктову частину споживчого кошику розраховують в Україні, виходячи з заниженої норми споживання – 2791 ккал на добу, тоді як ВОЗ рекомендує 3032 ккал на добу. Якщо додати реальну вартість товарів та послуг, прожитковий мінімум буде виглядати набагато більше.

Специфічним для України є те, що розмір середньої заробітної плати в регіонах не впливає на показник бідності. Так, наприклад, за рівнем середньої заробітної плати Луганська область займає 7-е місце з 27-ми регіонів, й при тому перше місце за показником глибини бідності. Миколаївська область знаходиться на п'ятому місці за розміром середньої заробітної плати й на 3-му місці за тим самим показником бідності.

Й, навпаки, регіони, де середня заробітна плата є нижчою (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська області) мають й найнижчий показник глибини бідності, займаючи відповідно 20-е, 21-е, 26-е місця.

За результатами опитування Центру «Соціальний моніторинг» найбільш критично оцінили свій матеріальний рівень мешканці північних, центральних регіонів та сходу країни. Вони вважають, що держава не забезпечує «життя, вільне від загрози голоду». Таку відповідь дали 43% опитаних на півночі України, 38% – в центрі та 37% – на сході.

Такої ж самої думки дотримуються лише 25% респондентів, що мешкають в західних та південних регіонах.

Європейські стандарти життя стають привабливим фактором для населення України в його зовнішньополітичній орієнтації. Соціологічні дослідження, проведені в Одеському регіоні, найбільш впливовому центрі південної України, показали, що 43,5% респондентів підтримують європейський напрямок зовнішньої політики України і 33,2% висловились проти. 23,3% не мають певної думки з цього приводу. 60,3% вважають, що Україна не готова до вступу до ЄС.

В загальноукраїнському дослідженні, здійсненому соціологами ІС НАН України, отримані результати, є близькими до наших. Вступ України до Євросоюзу підтримали 56% опитаних громадян.

Такі орієнтації свідчать про теоретичні запозичення і практичне наближення до західних стандартів у розумінні дифініції соціальної держава. Таким чином, поняття соціальної держава набуває конкретного змісту тільки у зв'язку з поняттями «соціальна політика» та «соціальний розвиток». Останні повинні включати певну систему стандартів та показників в якості засобів визначення ефективності діяльності держава у соціальній сфері і мають базуватись на загальноприйнятних європейських стандартах.

З проведеного аналізу можна зробити наступні висновки:

Концепція соціальної держава перетворилась на державну ідеологію в європейських країнах, членах Європейського союзу.

В Україні відсутнє наукове обґрунтування державної соціальної політики. В ідеологічному плані загальнонаціональні цінності не визначені на науково-теоретичному рівні.

Діяльність центральних та місцевих урядів не є спрямованою на людський розвиток.

Досягнення міжнародних соціальних стандартів не розглядається суб'єктами управління як їх обов'язок, пов'язаний з дотриманням прав людини.

Виходячи з цих положень, ми пропонуємо посилити правовий аспект визначення соціальної політики, що має посилити її гуманістичний вплив. Останній слід розглядати як важливий елемент цільової функції соціальної держава. Концепція соціальної держава повинна включати як теоретико-методологічну частину, так й методи діагностики ефективності соціальної політики. Такими засобами діагностики є міжнародні соціальні стандарти прав людини та рівня життя.

Головною сферою порушення соціальних та економічних прав в Україні стали майнові відносини. Статистика доходів населення показує, що політика заробітної плати не відповідає міжнародним стандартам. Це провокує рівень бідності, який в 4 рази й більше перевищує той, що існує в країнах Західної Європи.

Привабливість європейських цінностей і стандартів для громадян України забезпечує підтримку ними орієнтації на євроінтеграцію. Однак досі значна кількість населення недостатньо поінформована про соціальну політику в країнах Європейського союзу.

Gansova E.A., Sc. D. in philosophy, professor, professor on the department of sociology, Odessa I.I. Mechnikov National University (Ukraine, Odessa), isn@onu.edu.ua

Social state as the basic foundation for humanization of society

The purpose of the article is to clarify the theoretical, political and practical content of modern concepts of «social state», «social policy», «social development» for determination of the public policy landmarks in contemporary Ukraine, aimed at further humanization of social life.

The proposal to strengthen the legal aspect for definition of social policy, which should extend its humanistic influence, is grounded. The former should be considered as an important element of the objective function of the social state. The concept of the social state should include as theoretical and methodological parts so and diagnostic methods of social policy. These diagnostics means are the international social standards of human rights and the standards of living. It was determined that the main area for violation of social and economic rights in Ukraine has become the property relations. Statistics of the population income shows that wage policy does not correspond to the international standards.

Keywords: *the social state, humanization, social policy, social development, index of social development.*

Гансова Э. А., доктор философских наук, профессор, профессор кафедры социологии, Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса), isn@onu.edu.ua

Социальное государство как базовая предпосылка процессов гуманизации общества

Целью статьи является определение теоретического и политико-практического содержания современных концепций «социального государства», «социальной политики», «социального развития» для определения ориентиров государственной политики в современной Украине, направленной на дальнейшую гуманизацию общественной жизни.

Обосновано предложение относительно усиления правового аспекта определения социальной политики, которая должна расширить ее гуманистическое влияние. Последний следует рассматривать как важный элемент целевой функции социального государства. Концепция социального государства должна включать как теоретико-методологическую часть, так и методы диагностики эффективности социальной политики. Такими средствами диагностики являются международные социальные стандарты прав человека и уровня жизни. Определено, что главной сферой нарушения социальных и экономиче-

ских прав в Украине стали имущественные отношения. Статистика доходов населения показывает, что политика заработной платы не отвечает международным стандартам.

Ключевые слова: социальное государство, гуманизация, социальная политика, социальное развитие, индекс социального развития.

* * *

УДК 130.2:165.191

Гончаренко М. М.

кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії гуманітарних наук, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), M.Goncharenko@mail.ru

КОЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПРИНЦИП У ВИЗНАЧЕННІ СОЦІОПРИРОДНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ

Аналізується системний та коеволуційний підходи у визначенні соціоприродних протиріч. Розглядаються найбільш показові моделі у дослідженні коеволуційного розвитку суспільства і природи – еволюційна пізнавальна модель, пасивна-детерміністська, ноосферна, синергетична. Обґрунтовується думка про ефективність саме синергетичної пізнавальної моделі у осмисленні коеволуційного розвитку суспільства та природи. Наголошується, що з позиції синергетики уможливорюється і структурно-функціональний аналіз соціоприродної системи та актуалізуються і відповідні стратегії, орієнтовані на оптимізацію взаємодії складових цієї системи. Універсальність синергетичних принципів дозволяє враховувати закономірності всесвіту – спонтанне виникнення нових структур з наступною їх самоорганізацією.

Ключові слова: екологічна криза, соціоприродна система, підсистема, структура, суперечність, коеволуція, синергетика, біфуркація.

Оцінка становища, в якому опинилося людство у ХХ – на початку ХХІ століть, є сферою дослідження сучасної філософії виживання, пошуку стратегії сталого розвитку земної цивілізації, коеволуції суспільства і біосфери.

Науково-технічна революція призвела до постановки проблем такого масштабу, для вирішення яких необхідно об'єднати зусилля природничо-наукових і гуманітарних дисциплін, науки і соціальної практики, гуманізму і реальної політики. В умовах практично повного «колюднення» біосфери усі процеси, що відбуваються у цій системі, визначаються (безпосередньо або опосередковано) впливами господарської діяльності людини, а остання все більше починає залежати від стану навколишнього середовища. Предметна спеціалізація традиційної науки призвела до втрати розуміння онтологічної єдності людини і природи, до розриву розуміння основних складових суспільства та природи і до їх протиставлення.

Реальний світ виявився значно складнішим, ніж світ, репрезентований класичною «науковою картиною світу». Особливо це засвідчується при розв'язанні екологічних проблем. Виникла необхідність по-новому вирішувати низку фундаментальних світоглядних та філософських проблем, таких як співвідношення частини та цілого, взаємозв'язку причини та наслідку, необхідності та випадковості, співвідношення стану та процесу тощо.

Вихід із методологічної ситуації, що склалася, полягає в подоланні розриву в осмисленні складових «суспільство-природа» як єдиної системи. Є. Бородин зазначає: «Чудовим досягненням сучасної наукової методології є розуміння й обґрунтування неможливості вивчати предмет за старими стереотипами, тобто так, коли одна сторона вивчається ізольовано від іншої...». Сучасна наука має «вписати у наукову картину світу

саму людину з усіма її духовними силами і екзистенційними якостями» [2, с.20].

Тому проблему взаємовідносин складових соціоприродної системи суспільства та природи, екологічну кризу, породжену неспівмірним їх розвитком доцільно розглядати саме на основі принципу коеволуції.

Що таке «коеволуція»? Термін «коеволуція» походить від латинського «со» – спільно та відомого поняття «еволуція» і означає «спільна еволюція». Це поняття було введено екологами, котрі розглядали коеволуцію як еволюційну взаємодію організмів різних видів, які не обмінюються між собою генетичною інформацією, але тісно пов'язані один з одним біологічно [11, с.225]. Тобто, відбувається взаємний селективний вплив один на одного двох великих груп організмів, які знаходяться в тісній екологічній взаємозалежності. Іншими словами, коеволуція - це взаємне пристосування видів.

У загальному вигляді «коеволуцію» можна уявити як спільний розвиток в рамках взаємодії систем, де відбувається послідовна кореляція еволюційних змін. Вже досліджений цілий ряд прикладів так званої прогресивної коеволуції, коли всередині системи будь-якого ступеня складності (від генома до біосфери) формуються очевидні протиріччя, зняття яких можливе тільки при почерговому ускладненні коеволуціонуючих партнерів [12, с.243-244].

Таким чином, коеволуція являє собою процес послідовних, взаємо-обумовлених, невід'ємних погоджених змін, трансформацій, які можуть відбуватися на різних рівнях організації матерії. Підсумком коеволуції є взаємна адаптація елементів системи, яка й обумовлює її стійкість.

Щодо ідеї коеволуції суспільства і природи, то вона своїм корінням сягає у минуле. Практично у всіх традиційних філософських вченнях Стародавнього Сходу світ сприймався як єдиний організм, не поділений на природний та людський. Принцип даосизму і конфуціанства – «одне у всьому і все в одному». В буддизькому вченні про дхарму всі елементи вважалися пов'язаними між собою і демонстрували ідеали єдності та гармонії людини з природою. Все пронизує єдиний шлях – «дао», все пов'язано між собою. Життя єдине і прагнення кожної її частини повинно збігатись із прагненням цілого.

У вченнях давньогрецьких філософів Фалеса, Анаксимандра, Анаксімена, Геракліта, Парменіда, Піфагора та інших також чітко виявляється спрямованість на об'єднання в єдиному космічному універсумі природи та людського життя. В центрі уваги мислителів того часу – проблема відповідності та гармонійного розвитку космосу і людини.

У середньовічній філософії панували інші погляди на взаємодію природи і суспільства, а саме як на щось одномірне, раз і назавжди дане. Схоластичне світосприйняття розглядало природу як ієрархію мертвих форм, створених колись Богом, і таких, що перебувають незмінними до кінця світу. Антропогенна діяльність залежала цілком від волі божої і зовсім не враховувала об'єктивних умов навколишнього середовища. Природа уявлялася простим джерелом задоволення соціально-економічних потреб людини. Тому